

1944 Ungdommelig nysgjerrighet i Hommelvik

Han hadde skyndet seg hjem fra skolen, hadde knapp tid til å spise middag. Bak seg hørte han morens vanlige formaninger. Han tenkte mer på ryktene om at det gjennom natten hadde kommet en kolonne med kjøretøyer, som visstnok hadde parkert ved både Frelsesarméen og ved Idrettshuset. Han hadde avtalt møtested med noen kompiser, og morens ord om «lekser» prellet av. Her var det virkelig snakk om å prioritere, og det var jo fredag, så selv om han skulle på skolen lørdag - var det vanligvis mindre lekser opp mot helga. Livets nysgjerrighet var mer enn god nok «lekse» for tenåringene. Snart hadde han følge av tre kompiser, som han ledet an som en selvutnevnt troppsjef, helt naturlig nok, da han var både ett og to år eldre enn de tre andre. Mest et kvantesprang i alder på den tiden som gjorde seg sterkt gjeldende intellektuelt, sportslig og ledermessig. Slik var det den gangen, og slik er det i dag også. Et par år i aldersforskjell merket en godt. Da de svingte opp mot Idrettshuset sto to jenter fra klassen og kniste, mest som om de ville være med. Men der gikk grensen. I den alderen lekte en ikke med jenter, og gutter hoppet ikke paradiset. Gutter utkjempet slag, og det var jo «krig». En av guttene ble hengende litt etter, og de snudde seg og ventet. Samtlige sto derfor noen sekunder senere og så i retning bukta.

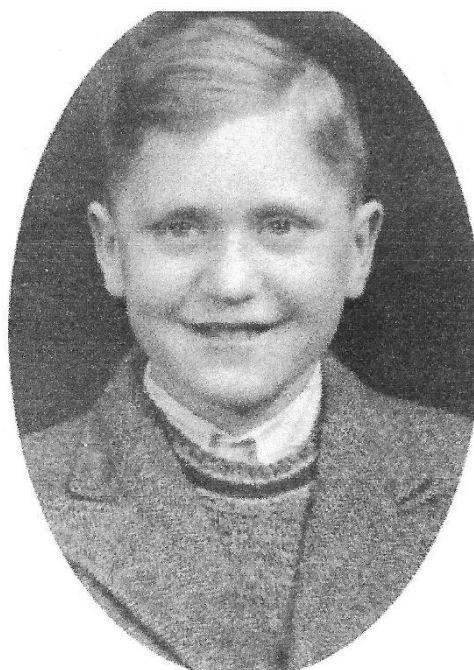
Det ble tidligere mørkt, og kanskje undret de seg over at et sjøfly kom inn bukta og landet nå når sikten ble mindre. Bak flyet, som de kaptet om å identifisere, kunne de så vidt skimte sørspissen av noe de kalte Frosta, uten at de visste så mye om den plassen. Deres verden gikk ikke så langt. De holdt til dagstøtt i ei rund vik, kanskje ikke av de mest solfylte steder i verden, men de skjønnte hvorfor det het Solbakkane i retning Gevingåsen og reservetrønderne, slik ungene kalte de som bodde i «helvete» på andre siden. Lite visste de, da de tok blikket fra horisont i nordvest, at nettopp ute på Frosta hadde det dagen før funnet sted en tragisk hendelse. Den treårige datteren til handelsmann Riseth hadde i et ubevoktet øyeblikk, og på en uforklarlig måte kommet seg opp i en stor bønne med kokende vann, mens mora vasket rundt på kjøkkenet. Jentungen ble skjoldet i hjel. Og enda mindre visste disse småguttene, heldigvis - at for to av dem tikket klokken raskt mot deres egen skjebnetime.

Noen minutter senere står flere unge gutter og kommenterer dagens bytte, flere av kjøretøyene hadde interessant last, og pakket sammen som om det skulle ha vært gjort i hastverk. Guttene la merke til at det denne natten hadde kommet mange hester med vogner. Både hestene og soldatene var litt sjabbete og lurvete. Og det var som om guttene raskt forsto at her kunne det bli muligheter til å tjene seg en slant, eller i det minste få sigaretter de kunne selge videre til de vokse. Og ikke minst var de sugende på «bon bon» (drops). En av guttene lå nå litt foran, hadde løftet seg opp på en lasteplan og oppdager noe i halmen. «*Oi, sjå h'r*», ropte han og griper om en metallgjenstand, som han i hierarkiets ånd leverer over til den eldre lederen. Disse to stryker på gjenstanden og fikler med den. «*Ka'e d dr for'no?*», spør den minste. De to andre guttene er et stykke bak, ennå ikke kommet frem til lastebilen. Så smeller det, kraftig. Lufta fyltes med splinter, trykk og lydbølger forplanter seg. De to guttene kjente forhåpentlig ikke noe - ved at de ble slått ut momentant. To gutter på 13 og 12 år var døde, ikke bare krigens offer, men et offer for ungdommelig nysgjerrighet. Denne egenskapen som i seg selv er så positiv i søkende etter kunnskap og rettesnor i livets skole. Men denne gangen var det dessverre en annen snor som berøvet to unge liv, dersom en skal bruke litt ordspill overfor en tyskprodusert håndgranat. Vi er ved Idrettshuset i Hommelvik, fredag ettermiddag den 1. desember 1944, hvor Gunnar Søberg (13) og Per Fuglem (12) ble drept i en ulykke med en håndgranat.

Gunnar Søberg (13)

Per Fuglem (12)

I oktober 1944 går russerne inn i Finnmark. Den tyske ishavsarméen påbegynte en tilbaketrekning i form av den brente jords taktikk. Dette var ikke første gangen en befolkningen i Norge fikk avsvidd sine eiendommer. Det hadde skjedd også i 1716 under Karl 12's retrett gjennom gamle Østfold. Dramatikken nordpå i 1944 medførte to typer av flyktningstrømmer. Ved siden av ishavsarméen, kom det en strøm av norske familier sørover som søkte husvære. Ishavsarméen hadde ikke vært i direkte kamp, og flere ledende blant de allierte fryktet at deler av denne hærstyrken var fullt stridbare og kunne utgjøre en trussel. Dette til tross for at store grupperinger av styrkene var temmelig rufsende på flere måter og trolig lite motiverte. En annen analyse fryktet at fallende disiplin hos enkelte tyske styrker kunne medføre iverksettelse av represalier og/eller en form for hevn. Vi vet og at det var intern uro mellom ulike tyske avdelinger, enkelte opprettholdt disiplin, mens andre var i et

modus av oppgitthet. Norge var det eneste landet russerne trakk seg ut av da krigen var over. Et annet interessant poeng er hvordan diverse myndigheter begynte å omtale tyskere og Tyskland, som nazi-Tyskland og nazistene. Russerne ble kalt russere, ikke kommunist-Russland eller kommunistene.

Det er tre viktige forhold vi ikke må glemme. Norge var ikke med i 2. verdenskrig som fullverdig og likestilt land - og en del av en fullskala krig. Vi hadde ikke mobilisert, men regjeringen hadde stukket av og bedt folket legge ned våpnene. Vi kom med som frivillige, slik Cecil Dømer (Sir Cecil) ga klar beskjed om i Tromsø ved kongen og regjeringens avreise etter sin merkelig flukt, hvor de lå i ro i en hel måned ved Skjold i indre Troms. Kongen på ei hytte et par kilometer unna. Vi var okkuperte og hadde underskrevet avtalen på Britannia hotell den 10. juni gjennom Rocher Nielsen og Buschenhagen. Og før det, ref. Værnes - og etterpå, jobbet mest hele Norge for den tyske krigsmaskinen. Flere firma gjorde det ganske bra. Dette førte til at samfunnet gikk rundt. Skoler og det meste var helt rutinemessig, skjønt selvsagt under en viss spenning. Og etter hvert som krigslykken snudde seg for Tyskland, skjønte enhver tysker i Norge hvor heldig han var som fikk være her, i motsetning til på østfronten og senere som kampsoldat mot de allierte på kontinentet. Den vanlige tyske soldaten og offiseren innen Wehrmacht skjønte hvordan de burde oppføre seg i Norge. Dette utnyttet selvsagt den norske befolkningen da det ble ressursmangel. Og ungene skjønte hvordan de kunne holde seg inne med de tyske soldatene. At tyskerne kanskje hadde egne

F.v: Iver Høiby (vitne) og Peder Sandvik, onsdag 22. mai 2024 (Peder døde tirsdag 6. august 2024)

unger hjemme i Tyskland - utnyttet selvsagt norske familier og unger. Den fingerte hendelsen nevnt innledningsvis, var ikke unik - faktisk har dette dessverre vært en gjenganger gjennom alle tider. Nysgjerrighet, denne nødvendige egenskapen - som driver menneskeheten fremover, blir lett satt på prøve under en krig selvsagt, og i lang tid etter at krigshandlinger er avsluttet. Selv i min ungdomstid brukte vi tyske leir- og depotplasser som lekeområder til ut på 60-tallet. Dombås, hvor jeg vokste opp, var et knutepunkt med et stort

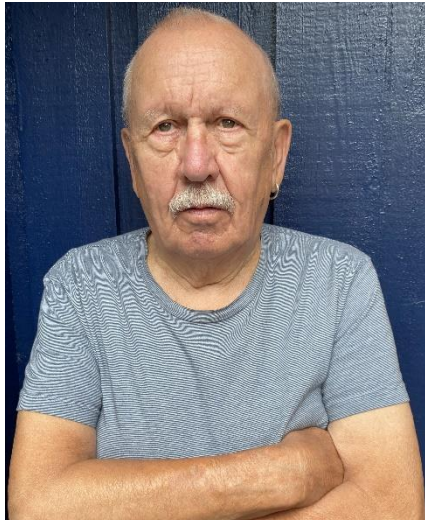
antall tyskere, som bygde brakker, forsamlingshus, fengsel og et utall med andre bygninger som utgjorde leirer og depot. Mest kjent er kinoen, med skrått gulv. Tror den er fredet i dag. Som unge sprang jeg rundt i skogene mellom jernbanelinjene og sidespor. Der var det haugevis med kjøretøyer, vogner og mye spennende. Og overalt i hele bygda og innover fjellet fantes det rester etter tyske stillinger og bivuakker. Og hvem har ikke kastet stein på amo? Vi fant mye vi ikke visste hva var. Jeg vet at det som hendte med Per og Gunnar nevnt i dette kapitlet, hendte også flere andre steder i Norge lenge etter krigen. Ja, jeg tør påstå at det kunne ha hendt meg selv i min barndom.

De som i en eller annen sammenheng har kommentert hendelsen, har sagt at en gjenstand ble tatt opp fra bakken, mens et annet sted fortelles at gjenstanden ble funnet i halmen på lasteplanet til en tysk lastebil. I den likelydende avisspalten i Adresseavisen og Stjørdalingen (Bladet kom ikke ut i 1944), heter det seg at det var en håndgranat, og det var nærliggende for mange å tro at det var en tysk så dann. Men det var den trolig ikke. Jeg har valgt det innledende fingerte hendelsesforløpet, fordi det var det som gikk igjen i utklipp da jeg begynte med saken. Derfor lot jeg den stå. Men det viste seg raskt at det var ikke den eneste «fortellingen» eller vitnebeskrivelse som fantes. Følg med.

Tidligere ordfører Iver Høyby var en av guttegjengen den dagen, men ble hengende litt bak, ref. fingerte innledning, siste setningen i første avsnittet. Han var ikke mange meterne bak da det smalt, men det reddet trolig både ham og noen av de andre. Han forteller at det etter ulykken ble snakk om «å trekke ut en snor», som i sin tur henleder oppmerksomheten raskt mot en tysk håndgranat. Helt naturlig og logisk så langt. Men da ulykken inntraff var det meget få lokale som hadde kunnskap til den tekniske siden vedrørende tyske granater. Den har nok bygd seg opp som en årsaksforklaring senere. Med like stor sannsynlighet kunne det ha vært en alliert håndgranat av typen Mills, med ringsikring som dras ut. Den tyske Stielhandgranate 24 har sin utløsermekanisme i form av en trekksnor i det hule treskaftet, som krever en dobbel håndoperasjon ved først å frigjøre en skrukork. Det som tyder på at den henslengte granaten ikke var tysk, er det faktum at ungdommene kjente flytyper, våpen, militære uniformer og personlig utrustning meget godt. Det var en del av leken i hverdagen å holde seg orientert. Og de hadde sett hundrevis, for ikke å si tusenvis med tyske soldater bærende på sin personlige, karakteristiske håndgranat hengende i beltet. De fleste hadde trolig aldri sett en alliert granat. Derfor var nysgjerrigheten mye større og medførte den naturlige fiklingen. Trolig ville de aldri ha fiklet med en tysk granat. Vi må ikke glemme at unger i begynnelsen av tenårene vet mer enn vi tror, de skjønner mer enn vi tror og de hører mer enn vi tror - de er umettelige på viten.

Et annet argument for at det var en alliert håndgranat, og ikke en tysk en, er den tradisjonsfortellingen som Kåre Halse refererer til i Malvik-bladet, onsdag 18. juli 1990. Her heter det seg at fire ungdommer hadde funnet en liten mystisk dings, som Per hadde puttet i lommen. Så hadde Per gjort et ærende hjem med ettermiddagsavisen, og kom løpende tilbake til Gunnar ved Idrettens hus for at de skulle undersøke funnet. Underforstått: en liten ting, altså som lot seg putte i en lomme. En tysk håndgranat kan du ikke putte ned i en liten gutts lomme. En britisk Mills splint-håndgranat derimot. I Kåre Halse sin versjon ser vi at den skiller seg ut fra den mest omtalte, ved at de ikke fiklet med «håndgraten» straks, slik min fingerte innledning gjengir.

22. juli 2024: Per Harald Høiby, oppkalt etter sin omkomne onkel Per Fuglem

Laila Woldmo. Den omkomne Gunnar Søberg var hennes onkel

Per Harald Høiby fortalte meg at han hadde hørt at Tor Byberg var en av de som ikke fikk bli med guttegjengen den dagen, trolig var han ansett for liten. Da Gunnar og Per ble drept, befant et par andre i gjengen seg noen meter unna, det reddet dem. De to var Knut Brandslet og Jorulf Sollihaug. Knut Brandslet fortalt at han straks sprang over Mojale og hjem. Han var helt svart i ansiktet, klærne i filler, tilgriset og så vidt de hang på ham. Han blødde fra sår forårsaket av splinter fra granaten. Han hadde hatt utrolig flaks. Da han kom hjem, klarte han ikke å fortelle hva som hadde hendt - «han var i full sjokk», skrev den dyktige og nå avdøde Øivind Kristiansen, som jeg var så heldig å få samarbeide med i mange år. Og vi må nok anta at nevnte Brandslet fikk sine traumer for resten av livet.

Men kapitlet er ikke slutt med dette. Hendelsen har en dimensjon som dessverre gjør den spesiell. Vi har vel alle hørt uttrykket om at det er noen som får alt - også negativt, de som blir rammet flere ganger. Familien Fuglem hadde opplevd smerte tidligere det året. Per, som ble drept av granaten, hadde mistet sin 19-årige bror Harald til sykdommen difteri. Og familien Søberg mistet tre sønner under krigen: Ole i 1941, Harald i begynnelsen av 1944 - og nå altså Gunnar i granatulykken sist i 1944. For noen blir uttrykkene: «*de falt for sitt land*» og «*de gav sitt liv for vår frihet*» - noe meningsløst.